

ENCICLOPEDIA OPERELOR FUNDAMENTALE
ALE FILOZOFIEI POLITICE (1989 – PREZENT)

JOHN GRAY ȘI PROIECTUL
LIBERALISMULUI POSTILUMINIST
(II)

GABRIELA TĂNĂSESCU*

Abstract. *The paper aims to present the main critical themes of John Gray's prestigious book Enlightenment's Wake. Politics and Culture at the Close of the Modern Age, „the new liberalism“ or „the dominant schools of Anglo-American liberal fundamentalism“ which are all „variation on the Enlightenment project“.*

Keyword: *Enlightenment project, Anglo-American liberal foundationism, value-pluralism.*

Postliberalismul ca istorism

Etapă sa „postliberală“ îl reflectă pregnant pe John Gray – „prolificul autor“ și „fertilul teoretician politic“ preocupat „continuu de dezvoltarea și modificarea gândirii sale“¹ – ca pe un gânditor și „intelectual public“² iconoclast, un contestatar „consistent al ortodoxiilor teoriei politice academice“³, un adept al „gândirii critice, demitizante, antiuniversaliste, cultivate mai ales în cadrul conservatorismului modern“⁴. Într-un parcurs academic și editorial care l-a distins și individualizat pe Gray în comunitatea științifică îndeosebi ca pe un interpret de primă importanță al liberalismului, etapa „postliberală“ în care s-a situat în cursul anilor ‘90 a reprezentat în principal dedicarea lui proeminentă criticii *teoriei* liberale⁵. Gregory R. Johnson a remarcat cu acuitate în această privință caracterul atipic al

* Cercetător științific III, dr., Institutul de Științe Politice și Relații Internaționale „Ion I. C. Brătianu“ al Academiei Române. E-mail: gabriela.tanasescu@ispri.ro

¹ John Horton and Glen Newey, „John Gray: A Political Theorist Of and Against Our Times“, în *The Political Theory of John Gray*, John Horton and Glen Newey (editors), London and New York, Routledge. Taylor & Francis Group, 2007, p. 2.

² „Specie rară în Anglia“, după Horton și Newey.

³ John Horton and Glen Newey, *op. cit.*, p. 1.

⁴ Adrian-Paul Iliescu, „Studiu introductiv. Teorie politică și gândire canonică“, în John Gray, *Dincolo de liberalism și conservatorism*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Adrian-Paul Iliescu, traducere de Raluca Prună, București, Editura All, 1998, p. 10.

⁵ „John Gray s-a transformat dintr-un teoretician liberal într-un critic al teoriei liberale“. A se vedea Gregory R. Johnson, „The Non-Sequitur of Value-Relativism: A Critique of John Gray's «Post-Liberalism»“, *Reason Papers*, No. 19, Fall 1994, p. 99, http://reasonpapers.com/pdf/19/rp_19_9.pdf
Rev. Șt. Pol. Rel. Int., XIII, 2, pp. 81–87, București, 2016.

criticii lui Gray – critica teoriei liberale „nu pentru că este *liberală*, ci pentru că este teorie“ – și al apărării „puternice“, în fapt, „a societății și practicilor liberale“ – o susținere „mai curând asumat istorică decât una teoretică“⁶.

Prima și principală expunere a criticii teoriei liberale și a pledoariei lui Gray în favoarea practicilor liberale a fost cea din eseul „What is Dead and What is Living in Liberalism“, parte a lucrării *Post-liberalism: Studies in Political Thought* (1993)⁷, care a marcat definitiv concepția lui Gray asupra liberalismului actual⁸. Perioada elaborării ei a fost cea a „posttotalitarismului“, a construirii societății civile și a tranziției în societățile destructurate ale fostului Bloc estic. În planul reflecției politice, perspectiva critică a lui Gray din *Post-liberalism* a urmat publicării eseului lui Francis Fukuyama „The End of History?“ (1989) și lucrării sale *The End of History and the Last Man* (1992) în cuprinsul cărora autorul american anunța „sfârșitul istoriei“ ca efect al „sfârșitului ideologiilor“ – după sfârșitul Războiului Rece și căderea Zidului de la Berlin –, „triumful global al liberalismului politic și economic“ sau „universalizarea democrației liberale ca formă finală și legitimarea recunoașterii politice și a identităților politice personale și colective prin transcenderea diferențelor culturale și prin adoptarea valorilor și modurilor de viață occidentale. Perioada publicării lor a coincis, de fapt, cu cea în care pe plan mondial începuse „misionarismul“ liberalismului și democrației și a promovării drepturilor omului, în anumite cazuri, cu „subtilitatea buldozerului“⁹. Această evoluție politică și ideologic-doctrinară a generat la Gray interogația asupra „limitelor modelului occidental“.

După Gray, „liberalismul, ca filosofie politică“, este „mort“ întrucât, în mod esențial, „niciunul dintre elementele constitutive fundamentale sau esențiale“ ale „liberalismului doctrinar“, anume universalismul, individualismul, egalitarismul

⁶ *Ibidem*.

⁷ Publicată în 1993, dar scrisă probabil în 1991. Lucrarea *Post-liberalism: Studies in Political Thought* a fost receptată critic îndeosebi din perspectiva liberalismului neoclasic și a libertarianismului. A fost considerată, de pildă, o „lucrare frapantă“ și, „de asemenea, întrucâtva ciudată“ întrucât îmbină „argumente teoretice și filosofice nefundamentale bune, solide“ cu „o succesiune de judecăți autoritare“, aidoma întrucâtva „pronunțării *ex cathedra* ale unui Papă secular, însoțite de remarci tăioase și neplăcute făcute la adresa celor cu care nu este de acord“. A se vedea Jeremy Shearmur, „Gray’s Progress: from Liberalisms to Enlightenment’s Wake“, *Journal of Libertarian Studies*, Volume 21, No. 3, Fall 2007, p. 87, 84. Între criticile celebrului autor britanic, Shearmur se detașează prin asimilarea „progresului lui Gray“, adică al lucrărilor apărute între anii 1989-1995, cu „progresul acelui întuneric... de la prima sa abordare până la perioada celei mai mari obscurități“, așa cum sugerează motto-ul articolului lui Shearmur (preluat din William Robertson, *History of the Reign of Charles the Fifth*). Multe dintre criticile cu care a fost întâmpinată lucrarea *Post-liberalism: Studies in Political Thought* s-au datorat „argumentelor ei polemice împotriva liberalismului“, așa cum arăta Shearmur, dar și faptului că aceste argumente erau formulate de un fost asociat și apropiat al Noii Drepte mai mult de un deceniu. A se vedea în acest sens Daniel B. Klein, „The Ways of John Gray. A Libertarian Commentary“, *The Independent Review*, Vol. IV, No. 1, Summer 1999, p. 65.

⁸ Și care se reflectă în mod specific în celelalte lucrări marcante aparținând acestei „etape“ critice, „postliberale“: *Beyond the New Right: Markets, Government and the Common Environment* (1993), *Enlightenment’s Wake: Politics and Culture at the Close of Modern Age* (1995), *After Social Democracy: Politics, Capitalism and the Common Life* (1996), *Endgames: Questions in Late Modern Political Thought* (1997), *False Dawn: The Delusions of Global Capitalism* (1998), *Two Faces of Liberalism* (2000).

⁹ A se vedea pentru această problemă Thomas Hylland Eriksen, „Frictions of Hospitality and the Promise of Cosmopolitanism“, în *The Conditions of Hospitality: Ethics, Politics, and Aesthetics on the Threshold of the Possible*, edited by Thomas Claviez, New York, Fordham University Press, 2013, p. 93, p. 86.

și meliorismul, nu a reușit să „supraviețuiască ordaliei pluralismului radical al valorilor“¹⁰. Testul pluralismului radical al valorilor, așa cum a fost propus de Isaiah Berlin, a fost preluat de John Gray și a dobândit la el atât un salutar rol „distructiv“ în raport cu liberalismul doctrinar, cât și unul „constructiv“, în privința „istorizării liberalismului“¹¹. Ca atare, „poziția postliberală“ a lui Gray a implicat respingerea „pretențiilor fundaționiste ale liberalismului fundamentalist“¹², a aspirațiilor universaliste ale ideologiei liberale, a conceperii liberalismului ca mod de viață justificabil (viabil) pentru toate ființele umane și ca etalon al progresului și înfloririi umane. Gray a criticat înțelegerea drepturilor individuale și a egalității umane ca principii morale valide în mod universal care, ca standarde, legitimează toate regimurile politice, indiferent de timp, loc și diferențe culturale¹³.

Ca revers al universalismului, „poziția postliberală“ a lui Gray a implicat în mod definitoriu o concepție istorică asupra „societății civile“, pe care a definit-o ca ansamblu de instituții și practici concrete care au evoluat în Occident și care actualmente se răspândesc în întreaga lume. După Gray, „ordinile liberale... nu au autoritate universală sau apodictică“¹⁴, cele patru trăsături constitutive ale liberalismului putând fi susținute rațional doar prin contextualizarea și istoricizarea lor ca trăsături ale societăților și politicilor modernității târzii sau postmodernității timpurii. În consecință, „ceea ce este viu în liberalism“ este „moștenirea istorică... a unei societăți civile care protejează libertatea și permite pacea civilă“, este „societatea civilă liberală“ care, nefiind singura legitimată istoric, este cea mai favorabilă culturilor contemporane și diversității de concepții incommensurabile ale binelui¹⁵ pe care le conțin ele. Ca formă de viață, caracterizată prin individualism, egalitarianism, pluralism, toleranță, meliorism, și chiar o formă de universalism¹⁶, „societatea civilă“ constituie, după Gray, „sursa istorică a practicii libertății“¹⁷. Despre această teză a *Postliberalismului* Alasdair MacIntyre afirma cu îndreptățire că „prezintă liberalismul nu ca pe o teorie filosofică cu principii prime proprii justificabile, ci ca pe o doctrină ce informează despre o tradiție a practicii politice“. După MacIntyre, „Gray era pregătit să apere liberalismul, astfel înțeles, ca pe răspunsul disponibil cel mai bun pentru nevoile și exigențele politice ale timpului“¹⁸, în condițiile în care, în același timp, Gray asumase explicit în lucrarea *Liberalisms* (1989) că (1) variatele strategii de argumentare a fundamentelor gândirii liberale s-au încheiat cu un eșec, practic „toate versiunile fundaționiste ale liberalismului au fost sortite eșecului“, și că (2) ele au „spus puțin“

¹⁰ John Gray, „What is Dead and What is Living in Liberalism“, *Post-liberalism. Studies in political thought*, London and New York, Routledge, 1996, p. 284.

¹¹ Gregory R. Johnson, *loc. cit.*

¹² John Gray, „What is Dead and What is Living in Liberalism“, *ed. cit.*, p. 284.

¹³ A se vedea în această privință schița lui Gregory R. Johnson, *loc. cit.*, p. 99.

¹⁴ John Gray, „What is Dead and What is Living in Liberalism“, *ed. cit.*, p. 284.

¹⁵ *Ibidem.*

¹⁶ V. Gregory R. Johnson, *loc. cit.*, p. 99.

¹⁷ John Gray, *op. cit.*, p. 284.

¹⁸ Alasdair MacIntyre, „To Live and Let Live“ (book review of John Gray, *Enlightenment's Wake: Politics and Culture at the Close of Modern Age*), *The Review of Politics*, Vol. 58, No. 4, Fall 1996, p. 807.

despre ceea ce a devenit apoi liberalismul și cum ar fi fost cel mai bine de conceput practica liberală¹⁹.

Se impune a fi subliniat, de asemenea, că una dintre marile direcții de cercetare cărora i s-a dedicat John Gray în *Post-liberalism* a fost cea a teoriei și practicii politice a marxismului, anume examinării „ruinelor marxismului ca schemă de interpretare istorică și ca teorie a organizării economice“, examinării „sărăciei marxismului academic american“ și „deconstrucției ficționale“ a marxismului occidental, a „rădăcinilor culturale ale totalitarismului, dar și a „deziluziilor glasnost“ și a „ordinilor politice posttotalitate“ în Europa sud-estică și fosta Uniune Sovietică.

„Proiectul iluminist“

În lucrarea publicată în același an cu *Postliberalism, Beyond the New Right: Markets, Government and the Common Environment* (1993), Gray a examinat pericolul pe care îl implică pretențiile economice și politice și activitatea „pretinșilor conservatori ai *the New Right*“ pentru „bunurile comune susținute prin instituțiile și practicile liberale“. Răspunsul pe care l-a dat acestui pericol a fost adoptarea unui „tip mai vechi de atitudine conservatoare față de tradiția liberală“²⁰. Mai precis, Gray a „atacat“ gândirea politică *New Right* pentru „concepția ei fundamentalistă asupra instituțiilor pieței și neglijarea hubristă a nevoii umane de viață comună“, ca și pentru practica „fundamentalismului de piață“, care a „primejduit moștenirea istorică a instituțiilor și practicii liberale“²¹.

Enlightenment's Wake: Politics and Culture at the Close of Modern Age (1995) a fost menită de Gray să „completeze“ un deceniu de gândire asupra liberalismului, asupra temeiurilor, scopurilor și limitelor lui cu „concluzia“ hegemoniei ideologiei neoliberale și a impactului ei asupra gândirii și practicii conservatoare. Pentru autorul britanic, unul dintre „efectele“ cele mai severe ale *New Right* este „destrămarea conservatorismului“ tradițional și irelevanța lui din punct de vedere politic („imposibilitatea întoarcerii la conservatorismul tradițional“), adică transformarea sau denaturarea conservatorismului actual occidental „într-o varietate a proiectului iluminist al emancipării și civilizației universale“. Pe de altă parte, din argumentul constituirii tuturor școlilor de gândire politică contemporană „în variațiuni ale proiectului iluminist“, actualmente un proiect „autosubminat și vidat“²², Gray a „dedus“ „colapsul comunismului“ ca „înfrângere istorică mondială a proiectului iluminist“, care a reprezentat „o continuare autentică a tradiției revoluționare occidentale“ și semnul procesului de occidentalizare. Din perspectiva comunismului, ca și a altor forme de fundamentalism iluminist care au „invocat valorile iluministe ca antidot pentru bolile contemporaneității“ și au prezentat o „copie

¹⁹ John Gray, „Preface“, *Enlightenment's Wake. Politics and Culture at the Close of Modern* London, Routledge, 1995, p. VII.

²⁰ Alasdair MacIntyre, „To Live and Let Live“, ed. cit., p. 807.

²¹ John Gray, „Preface“, *Enlightenment's Wake. Politics and Culture at the Close of Modern* London, Routledge, 1995, p. VII.

²² *Ibidem*, p. IX.

igienizată a tradiției pe care încearcă să o reînvie“, valorile iluministe s-au dovedit adesea a fi iliberale, rasiste sau totalitare. Din această desfășurare, Gray a concluzionat asupra necesității unei „gândiri proaspete a dilemelor modernității târzii“ care, nu doar indică modificările tradițiilor intelectuale a căror matrice este cea a Iluminismului, ci reprezintă ele însele efectele Iluminismului – „îndeosebi, asaltul asupra diferenței culturale, concretizarea imperialismului cultural occidental ca proiect al unei civilizații universale și concepția umanistă a relațiilor omenirii cu lumea naturală“²³. Această „gândire proaspătă“ a fost identificată de Gray într-un „liberalism modificat“, un liberalism „reformulat în termeni explicit postiluminiști“ și într-o nouă poziție – pluralismul –, care „să nu acorde privilegii practicii liberale“, ci să promoveze cadrul coexistenței armonioase între diferite culturi și tradiții. Ca atare, asumându-și într-o formă continuată poziția unui „liberal clasic, cu tendințe conservatoare și pluraliste“²⁴, Gray a realizat în *Enlightenment's Wake* o critică renunțată a proiectului iluminist și a celor mai recente formulări ale lui – elaborările teoretice ale „noul liberalism“. De fapt, în scopul legitimării concepției sale pluraliste – „adevăratul succesor al proiectului liberal originat în Iluminism“ –, autorul britanic a examinat „colapsul“ proiectului iluminist „la scară istorică mondială“.

În fond, la întrebarea „Ce a fost proiectul iluminist?“, Gray a atras atenția asupra varietății de contexte istorice și tradiții intelectuale și politice pe care le cuprinde Iluminismul și a invocat marile dezacorduri de doctrină și perspectivă pe care gânditorii iluminiști le prezintă: concepții aprioriste și concepții empirice asupra raționalității, interpretare optimistă și interpretare pesimistă a istoriei, doctrina perfectibilității, imperfectibilității și progresului uman. În ciuda amplei varietăți, după Gray, acest proiect a fost detectabil la principalii gânditori iluminiști și poate fi distins la „noii liberali“, așa cum influența lui generalizată, „aproape ca o presuposiție universală tacită a discursului și politicii“, poate fi identificată în cultura politică contemporană a Statelor Unite ale Americii²⁵, unde funcționează ca religie civilă sau ideologie hegemonică, fiind componentă a identității americane. În ciuda eșecurilor, el reprezintă un element, printre altele, al culturii publice a tuturor democrațiilor liberale occidentale. În esență, proiectul de bază al iluminismului – care a animat marxismul și „liberalismul de toate tipurile“, „noul liberalism“ și neoconservatorismul – include dizlocarea principiilor „morale locale, cutumiare sau tradiționale, și a tuturor formelor de credință transcendentă de o moralitate critică sau rațională care a fost proiectată ca temei al unei civilizații universale. Concepută în termeni contractualiști sau utilitariști, pe baza drepturilor sau pe baza îndatoririlor, această moralitate ar fi seculară și umanistă și ar stabili standarde universale pentru evaluarea instituțiilor umane“²⁶. Astfel, proiectul de bază al iluminismului subsumează construirea unei moralități critice sau „reconstruirea rațională a moralității“²⁷, impunerea ei tuturor ființelor umane,

²³ *Ibidem*.

²⁴ Klein, p. 82.

²⁵ John Gray, *Enlightenment's Wake*, ed. cit., p. 185.

²⁶ *Ibidem*, pp. 185-186.

²⁷ *Ibidem*, p. 215.

promovarea rațiunii umane autonome, acordarea unui statut privilegiat științei în raport cu celelalte forme ale înțelegerii umane²⁸, afirmarea prin știință a autorității asupra tuturor celorlalte forme de cunoaștere și crearea unei civilizații universale.

Acest proiect unifică „în zilele noastre”, așa cum arăta Gray, teoreticienii liberali eterogeni precum și Hayek, Popper și Rawls, sau liberalismul statului minimal și cel al statului redistribuitor egalitar. În culturile publice ale țărilor europene, a căror identitate culturală nu este definită în termeni ideologici, reformularea cea mai evidentă a proiectului iluminist este identificată în lucrările lui Habermas. „Noul liberalism” – sau filosofia politică anglo-americană de după 1970 care, într-o măsură substanțială, reprezintă comentarii la lucrarea lui John Rawls, *A Theory of Justice* (1971) – apare drept cea mai recentă formulare a proiectului iluminist în contextul gândirii americane. El înglobează o antropologie filosofică distinctă, întemeiată pe premisa că apartenențele tradiționale, identitățile locale și diferențele culturale – care nu sunt fundamentale, ci, în manifestările lor politice, reprezintă evenimente tranzitorii ale relațiilor umane – pot fi aglutinate și unite într-o civilizație universală întemeiată în umanitatea generică și moralitatea rațională²⁹. Identitățile culturale nu sunt negate, ci sunt circumscrise „stilurilor de viață al căror loc adecvat este în viața privată sau în sfera asociațiilor voluntare”³⁰, materializarea politică a identităților culturale, de pildă în cadrul națiunii suverane, fiind considerată „o formă de atavism nepotrivită pentru modernitate”. Pentru Gray, punerea diferențelor culturale în termenii „alegerilor”, planurilor de viață personală, preferințelor și concepțiilor asupra binelui reprezintă o distorsionare evidentă; dat fiind că identitățile culturale nu se pot constitui voluntar, ci ca rezultat al moștenirii, al recunoașterii. Ele „sunt mai curând destine decât alegeri” și acest caracter care ține de predestinare este cel care conferă „caracterul lor agonistic și, uneori, tragic”³¹.

BIBLIOGRAFIE

- Bacon, Michael, „Breaking Up is Hard to Do: John Gray’s Complicated Relationship with the Liberal Project”, *Social Theory and Practice*, Vol. 36, No. 3, July 2010, pp. 1-20, www.academia.edu/.../Breaking_Up_is_Hard_t.
- Gray, John, *Enlightenment’s Wake. Politics and Culture at the Close of Modern Age*, London, Routledge, 1995.
- Gray, John, *Post-liberalism: Studies in political thought*, London and New York, Routledge, 1996.
- Horton, John, „John Gray and the Political Theory of *Modus Vivendi*”, în John Horton and Glen Newey (editors), *The Political Theory of John Gray*, London and New York, Routledge. Taylor & Francis Group, 2007, pp. 43-57.
- Iliescu, Adrian-Paul, „Studiu introductiv. Teorie politică și gândire canonică”, în John Gray, *Dincolo de liberalism și conservatorism*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Adrian-Paul Iliescu, traducere de Raluca Prună, București, Editura All, 1998, pp. 1-26;

²⁸ *Ibidem*, p. 217.

²⁹ *Ibidem*, p. 2.

³⁰ *Ibidem*, p. 187.

³¹ *Ibidem*.

- Johnson, Gregory R., „The Non-Sequitur of Value-Relativism: A Critique of John Gray’s «Post-Liberalism»“ în: *Reason Papers*, No. 19, Fall 1994, pp. 99-108, http://reasonpapers.com/pdf/19/rp_19_9.pdf
- Klein, Daniel B., „The Ways of John Gray. A Libertarian Commentary“, în: *The Independent Review*, Vol. IV, No. 1, Summer 1999, pp. 63-89.
- Lassman, Peter, „Pluralism and its Discontents: John Gray’s Counter-Enlightenment“, în John Horton and Glen Newey (editors), *The Political Theory of John Gray*, London and New York, Routledge. Taylor & Francis Group, 2007, pp. 99-113.
- MacIntyre, Alasdair, „To live and let live“ (book review of John Gray, *Enlightenment’s Wake: Politics and Culture at the Close of Modern Age*), în: *The Review of Politics*, Vol. 58, No. 4, Fall 1996, pp. 807-809.
- Rasmussen, Dennis C., „Contemporary Political Theory as an Anti-Enlightenment Project“, pp. 1-45. http://www.brown.edu/Research/ppw/files/Rasmussen_PPW.pdf, accesat în nov. 2014.
- Shearmur, Jeremy, „Gray’s Progress: from *Liberalisms* to *Enlightenment’s Wake*“, în: *Journal of Libertarian Studies*, Volume 21, No. 3, Fall 2007, pp. 79-114.